

mål¹+mæle

Selv velkommen og andre norske tilstande i sigte?

Se læserspørgsmål og svar på *side 2*

Dobbelt op

Læs Lea Elias Isens undersøgelse af reduplikation i dansk på *side 11*

Når børns spørgsmål bliver terror

Lars Brinks dissekering af et kun tilsyneladende uskyldigt lille ord på *side 19*

Dialektologi uden halm i træskoene

Pia Quist om moderne by- og landdialektologi på *side 24*

Næseborgere og hjernebørn

Når barnet druknes under sprogrensningen. Hvad har de gang i, ordopfinderne? *side 30*

Himmelsk sprog

Tag et omløb med den astronomiske Sprogviden på *bagsiden*

Spørgsmål og svar om sprog **2**

Side 9-etymologien: Hvaffornen **9**

En rigtig artikel-artikel! **11**

Hvorfor? **19**

Hvad er socio-dialektologi? **24**

Velkommen i Mål og Mæle **30**

Sprogviden **32**

Danskerne spiser deres egne ord til morgenmad.

Ukendt

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@malogmaele.dk

! Selv velkommen i *Mål og Mæle*!

På tysk siger man: *Wer austeilt, muss auch einstecken können*. Det betyder ca. *Den der kritiserer andre, må selv kunne tage imod kritik*. Eller sagt billedligt: Den, der kaster med sten, må selv bo i et glashus. I dette tilfælde må man sige, at misdæderen, nemlig undertegnede stenkaster, BÅDE har kastet med sten, denne gang ganske vist uforsætligt, ramt en af bladets store velgørere, Karsten Matzen, OG dermed bragt sit eget glashus i en slem forfatning, fordi

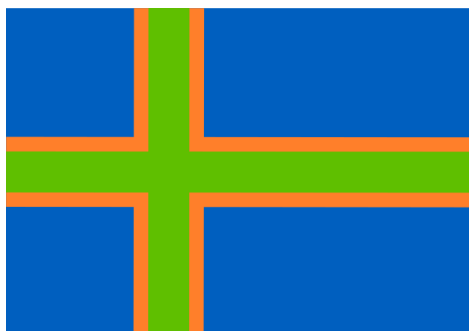
undertegnede stod inde i det og kastede tankeløst.

Ved en dybt beklagelig fejl i *Mål og Mæles* ellers til det pedantisk grænsede kvalitetskontrol blev Karsten Matzens kommentar i sidste nummer forkortet, uden at han fik den forkortede version til gennemsyn. Det er ikke i orden. Vi bringer derfor Karsten Matzens oprindelige, uforkortede kommentar nedenfor.

Karsten Matzen har i et brev til os redegjort for de konsekvenser, fejlen har haft. Læst og forstået! Og tak! Jeg skylder også Karsten Matzen at fortælle, at han efter denne helt igennem rimelige kritik går direkte videre til sit egentlige og vanlige ærinde, nemlig på den mest sobre, konstruktive og detaljerede vis at udtrykke sin mening om hvert eneste bidrag i november-nummeret, som om intet var hændt. Sådan! Respekt, Karsten Matzen! Og min dybeste beklagelse!

Vi overlader herfra ordet til den skadevoldte, der overhovedet ingen sten har fortjent, men derimod kun hæder og dybfølt tak. Og en lige så dybfølt undskyldning, som kun er et ringe ord i denne sag. Ikke desto mindre beder jeg om tilgivelse for fadæsen.

KF

Figur 1. Vendelbrog.
Fra Wikimedia Commons.

! Angående side 9-etymologien i Mål og Mæle 43:2: »En lugt af loft i luften« (ikke forkortet af red.)

Forfatteren behøver ikke at beklage sin afvigelse fra det normale side 9-univers. Det betyder bare, at der er så meget desto større forventninger til næste side 9-etymologi.

Det er en fin artikel, og det er altid sjovt og interessant at læse om ords vandring gennem tider og sprog.

Artiklen bringer dog en påstand til torvs, som tvinger mig til at spørge: Hvem er »vi« i sidste linje af første afsnit? I den indskudte sætning nævnes »det danske sprogområde«, så det kunne forlede en til at tro, at det drejer sig om hele landet. Tø hø, siger jeg bare med Niels Hausgaard.

Godt så, forfatteren skriver dog »de fleste af os« og markerer dermed en forskel mellem de fleste og os andre.

Jeg må meget mod min vilje oplyse, at jeg er vendelbo (min beskedenhed forbyder mig som regel at sige det, for jeg vil ikke gå rundt og prale). Det er sådan, at oppe i Vendsyssel er lydloven efter adskillige århundreder endnu ikke begyndt at virke. En tilsvarende skæbne har andre love haft, herunder efter sigende momsloven, som vist aldrig er blevet oversat til vendelbomål.

Det har vi – vendelboerne – det i grunden godt med. Vi har ikke haft behov for at få vejledning fra København, hvad der ikke har noget som helst med fine saloner at gøre; vi ved bare, hvad der er bedst for os. Derfor har vi heller ikke rigtig lagt mærke til lydloven, og hvilken vægt har vel adskillige århund-

reder i sammenligning med de tusinder af år, vi har boet der?

I Vendsyssel udtales *h'et* i både *hjer-te* og *hvem*, tydeligt og ubesværet, men vi kan også allesammen snakke »fint«, når det skal være. Det skyldes, at vi har været nødt til at være mindst tosprogede for at blive forstået af lærere og andet godtfolk, der kom udefra.

I de større byer findes endda et tredje sprog, som man måske kan kalde »stationsbysproget«. Det tales i særklasse fornemt af tidligere udenrigsminister Lene Espersen. I en lidt moderniseret udgave kan man høre det fra borgmesteren i Frederikshavn, Birgit Hansen.

Vendelboer, som flytter ud af republikken, bevarer ofte deres oprindelige udtale i trygge omgivelser, men holder igen blandt fremmede.

Apropos republik: Engang trådte vi ud af rigsfællesskabet og dannede republikken Vendsyssel. Det varede ikke så længe, vist kun en enkelt dag i 1954, men alene beslutningen og gennemførelsen af den har styrket vores selvfølelse, så vi ikke lader os byde hvad som helst. I 1976 kom det fælles symbol til, vores flag Vendelbrog, som vi kan samles om (Figur 1).

Jeg kan berolige med, at så længe forholdet mellem os og det tilgrænsende sydlige udland er bygget på gensidig agtelse, vil der ikke ske ændringer i vores status. Faktisk synes vi ikke, vi kan byde udlandet at skulle klare sig uden os.

Karsten Matzen,
Herning

? Ét norsk?

Igennem den århundredlange tilknytning til Danmark havde Norge dansk som skriftsprog indtil for omkring 100 år siden.

Ved de norske retskrivningsreformer blev stavemåder ændret væk fra de danske, hvilket selvfølgelig har hjulpet til at manifestere norsk som et selvstændigt sprog. Havde Danmark-Norge været ét land, ville norsk have haft betegnelsen en dialekt.

Ivar Aasen var ophavsmanden til såkaldt nynorsk, der i virkeligheden er gammelnorsk, som er retableret ud fra dialekter, der var forblevet med mindst mulig påvirkning fra dansk.

Forskellen er delvist belagt gennem, at vi har bokmålsordbøger og nynorskordbøger.

Men nu til mit spørgsmål: Hvor længe vil der stadig være forskel?

Det er mit indtryk, at sproglig påvirkning fører til udligning, således at vi kan forvente en fælles ordbog, sådan at alle bokmåls- og nynorsk-ord findes i en kommende ordbog over norsk sprog, hvor der ikke længere er to sprogvarianter.

Er kun ét norsk skriftsprog nært forestående?

*Hans Christophersen,
Frederiksberg*

! Kære Hans Christophersen

Du tilgår den norske to-sprogstilstand på fortrinlig vis, både med hensyn til dens historiske baggrund og spørgsmålet om dens fremtid, om end i et sprogpolitisk »uskyldigt« perspektiv. Mit bidrag i det følgende tilfører et sprog-

politisk MAGTPERSPEKTIV og kan læses som en argumentation for at den norske sprogtilstand belyses og forstås bedst ved at gøre netop det. Der vil altid – i fortid, nutid og fremtid – indgå magtrelationer i mødet mellem sprog(brugere).

Med hensyn til den historiske baggrund er det ikke uvæsentligt at det du omtaler som Norges århundredlange »tilknytning« til Danmark (fra 1380 til 1814), bestod i dansk herredømme og norsk underordning – blandt andet kulturelt og sprogligt (»Firehundraarig Natten ruged over Abekatten« sagde Ibsen i *Peer Gynt*) – og at skabelsen af de to skriftsprog således på forskellig vis indgik i en national og social frigørelsesbevægelse.

Ligeledes, hvis det er rigtigt at to-sprogstilstanden går mod sin afslutning, sådan som du har indtryk af og spørger om, er det en udvikling som næppe kommer fordi »sproglig påvirkning fører til udligning« (som følge af iboende sproglige »mekanismer«?). Årsag og ansvar må søges i det »sprogpolitiske klima« der hersker i samfundet.

Baggrunden

Et ofte citeret udsagn, som er godt ved at det peger på betydningen af magt, siger at »Et sprog er en dialekt med en hær og en flåde«. Men bedre er det nok at sige at »et sprog er en dialekt med et skriftsprog«. I den forstand begyndte norsk på vejen mod et (med dine ord) »selvstændigt sprog« som led i bevægelsen mod national selvstændighed i løbet af 1800-tallet. Der er flere tilsvarende eksempler på konstruktion af

nye nationale skriftsprog i 1800-tallets Europa (herunder på Færøerne). I Norge konstruerede Ivar Aasen, som du siger, et nyt skriftsprog på basis af omfattende indsamling af dialektmateriale fra store dele af landet. Det foregik i midten af 1800-tallet, med en vis forkærlighed for vestnorske dialekter, der blev opfattet som mindre danskpåvirkede end de østnorske dialekter. Dog er det misvisende at sige at Aasens skriftsprog »i virkeligheden er gammelnorsk«. Det gjaldt selvfølgelig, i Norge som i Danmark, at historisk tradition stod stærkt som kulturelt argument under nationalromantikken, men Aasen var faktisk modstander af den gammelnorsk-romantik som prægede meget sprogvidenskab i hans samtid, og holdt sig principielt til levende tale-mål (fx ville han ikke have dativ med i skriftsproget, selv om halvdelen af befolkningen havde levende dativdialekter på hans tid).

Det specielle ved Norge er at der blev konstrueret to nye skriftsprog, og at det ene blev konstrueret ved ændringer i den gældende (danske, eller fælles dansk-norske) retskrivning så den bedre genspejlede såkaldt »dannet dagligtale« – dvs. en udtale af det skrevne sprog som var almindelig i den sociale og kulturelle »elite« i Oslo og nogle få andre byer (det er værd at bemærke at byernes andel af befolkningen var minimal i 1800-tallet). At dette overhovedet var en mulighed som led i den nationale selvstændighedsbevægelse – som alternativ til Ivar Aasens projekt med at bygge et nyt skriftsprog på basis af lidet danskpå-

virkede (fortrinsvis vestnorske) »folke-mål« – kan sprogligt set forstås ud fra det nære slægtskab mellem det højstattsprog der taltes i Oslo, og det højstatusprog der taltes i København. Men det skal også ses i lyset af at de nationale frigørelsesbestræbelser i Norge var rettet mod Sverige (som i 1814 fik Norge som vederlag for at have deltaget på den vindende side i Napoleonskrigene). Det havde utvivlsomt været mere problematisk at fremhæve og forsvare tilknytningen til dansk sprog og kultur hvis Danmark havde været modstanderen på vejen mod national selvstændighed.

Stortinget (det norske parlament) vedtog i 1885 at »det norske Folkesprog« (dvs. Aasens nyskabte skriftsprog, som han kaldte *Landsmål*) »som Skole- og officielt Sprog« skulle ligestilles med »vort almindelige Skrift- og Bogsprog« (som var det samme som dansk skriftsprog, men dårligt kunne kaldes sådan). Dermed havde Norge to juridisk set ligestillede skriftsprog. Det ene udgjorde et radikalt (»revolutionært«) brud med den danske skriftsprogstradition i landet; det andet udgjorde et moderat (»reformistisk«) brud. De sidste årtier af 1800-tallet så fremvæksten af ideologiske og organisatoriske lejre der arbejdede for hvert sit sprog. *Målbevægelsen*, som arbejdede for Aasens skriftsprog som eneste skriftsprog i landet (jf. betegnelsen *Landsmål*), vandt stærkt frem i årene op til og omkring 1905 (*Noregs Mållag* blev stiftet i 1906 med Marius Hægstad som den første formand; Hægstad var blevet udnævnt til professor i Lands-

mål i 1899 og var dermed den første professor i norsk sprog). Tilhængerne af den reformistiske linje organiserede sig i *rigsmaalsforeninger* (*Riksmålsforbundet* blev stiftet 1907 med den store nationale digter og folketaler Bjørnstjerne Bjørnson som første formand) og fik gennemført den første systematiske fornorskning af dansk retskrivning i 1907, i form af en del tilpasninger til »dannet dagligtale« (bl.a. blev *b/d/g* efter lang vokal ændret til *p/t/k*; præteritumsendelsen *-ede* blev ændret til *-et*). Den store, konservative avis *Aftenposten* gik over til denne fornorskede retskrivning og opgav altså at følge den gamle (danske, eller fælles dansk-norske) retskrivning i 1923.

Der er en vigtig pointe her: Uanset om man var tilhænger af den revolutionære eller reformistiske vej, var alle enige om målet: Der skulle skabes et nationalt skriftsprog sådan som alle »normale« selvstændige nationalstater har – et (ét) norsk skriftsprog. Man var bare voldsomt, og til dels klasse-relateret, uenige om hvordan det sprog skulle se ud. (Siden 1929 har de to »målformer« officielt heddet *bokmål* og *ny-norsk* efter vedtagelse i Stortinget).

Ved opløsningen af unionen med Sverige i 1905 stod den nye norske stat altså med det problem at der forelå to ligestillede skriftsprogsnormer, som havde et forskelligt forhold til den dialektale og sociolektale talesprogsvariation i samfundet, og som blev forsvaret af interesseorganisationer som arbejdede for hver sin norm som eneste norm for landets skriftsprog. Heller ikke i statslig regi blev der tænkt i an-

dre baner end at der skulle arbejdes frem mod ét skriftsprog, så målet blev at få de to eksisterende veje til at mødes på midten – gennem en retskrivningspolitik som i udgangspunktet tillod omfattende talesprogsrelateret variation i begge retskrivninger, men sådan at der var en god del overlap. Ideen var så at de overlappende former ville vinde frem i den praktiske sprogbrug, og at de ikke-overlappende former ville kunne fjernes via gradvise reformer, sådan at man endte med én skriftsprogsnorm, af samme faste og stabile art som Danmark og alle andre »normale« nationalstater har. Denne såkaldte *samnorsk*-politik skulle fremme tilnærmelse »på norsk folkemåls grund« og blev forsøgt gennemført ved reformer i begge skriftnormer i 1917, 1938 og 1959. En del af de overlappende, fælles, varianter som blev indført i begge normer og gradvis gjort obligatoriske, svarede til østnorsk folkemål, herunder træk i arbejderklassedialekten, lavstatussproget, i Oslo. Ikke mindst derfor mødte samnorsk-politikken efterhånden stærk modstand fra begge sider i sprogstriden, og især fra den mere konservative del af bokmållejren i begyndelsen af 1950'erne. Det førte til at staten i praksis opgav samnorsk-politikken i 1960'erne. Formelt blev den afblæst af Stortinget i 2002. I dag synes der at være bred enighed, på tværs af de sprogpoltiske lejre, om ikke længere at se på situationen med de to nært beslægtede skriftsprog som noget der skal afskaffes, men som en værdifuld kulturarv som skal bevares og dyrkes.

I forhold til spørgsmålet om ét norsk skriftsprog er nært forestående, synes ovenstående fortælling at skulle konkluderes modsat: Før blev der arbejdet for ét norsk skriftsprog – det bliver der ikke længere. Ét norsk skriftsprog er næppe nært forestående.

Fremtiden

Men på længere sigt er det ikke usandsynligt at man afskaffer to-sprogssituationen og nøjes med én norm for norsk skriftsprog. Det er på mange måder en besværlig situation, og oplevelsen af den som u hensigtsmæssig vil næppe aftage efterhånden som årene går og nye generationer kommer til uden rødder i den baggrund som er skitseret ovenfor. Som bekendt er det svært at spå om fremtiden; det gælder også for sprogområdet. Jeg kan se for mig to mulige, meget forskellige ét-sprogsscenarioer – et jeg vil kalde dystopisk, og et jeg vil kalde utopisk – uden at have nogen klar formening om hvilket af de to scenarier der har fremtiden for sig.

Det dystopiske scenarie er banalt og uinteressant. I det scenarie bliver Norge, blot med historisk forsinkelse, udsat for den samme form for »naturlig sprogudvikling« som i Danmark og andre »normale« nationalstater har etableret en fast og stabil skriftsprogsnorm, en norm der foreskriver hvordan ordene skal staves på én og kun én måde, og som i sprogsamfundet behandles og opfattes som højstatus- talesprogets *alter ego*. Dette er ikke stedet for en nærmere diskussion af de samfundsmæssige interesser der frem-

mer standardiseringen på sprogområdet (parallelt med andre standardiseringsprocesser der typisk indgår i opbygningen af de europæiske nationalstater), men vi kan i hvert fald pege på den rolle dominerende mediehus (forlag og aviser) spiller som sprogpoltiske aktører. Lige dét har altid været en påtrængende problemstilling i norsk sammenhæng. Og i fremtidsperspektiv er det oplagt en mulighed at mediehusene i kraft af deres (krav til) sprogbrug vil kunne etablere en ét-sproglig offentlighed i praksis, ganske uafhængigt af eksistensen af to principielt ligestillede skriftsprog med udbredt mulighed for brug af talesprogsrelateret variation. Som led i udviklingen af dystopien vil befolkningen ret generelt slutte op om den **STANDARDSPROGS-IDEOLOGI** som hersker i »normale« nationalstater – dvs. en ukontroversiel overbevisning om at et moderne samfund ikke kan fungere uden et standardsprog, i det mindste til brug i offentligheden.

Når en udvikling hen mod den form for ét-sprogssituation vi har i Danmark og andre »normale« nationalstater, kan kaldes dystopisk i norsk sammenhæng (set med mine øjne), er det fordi den norske to-sprogssituation indeholder kimen til en anderledes og bedre (set med mine øjne) ét-sprogssituation. Derfor er en udvikling i retning af utopien heller ikke nogen umulighed: *en norm for skriftsprog der er åben for genspejling af talesproglig variation.*

De århundredlange bestræbelser der på grund af nationale og sociale interessemodsatninger efterlod projektet

med at bygge ét norsk skriftsprog uforløst, efterlod sig også – ud over de to retskrivningsnormer med udstrakt mulighed for talesprogsrelateret variation – en ret udbredt forståelse i befolkningen af skriftsprogssituationens betydning for den DIALEKTIDEOLOGI som præger det norske sprogsamfund, dvs. en ukontroversiel overbevisning om at et moderne samfund kan fungere selv om der ikke er noget fælles standardtalesprog til brug i offentligheden. Det var en overbevisning ingen kunne undgå efterhånden som de moderne lydmedier, især fjernsynet fra og med 1960'erne, dagligt fyldte folks private hjem med mange slags norsk. Det er naturligvis ikke til at sige med sikkerhed hvordan det vil gå med denne situation i fremtiden. Men det virker ikke usandsynligt at den vil styrkes i takt med at den sproglige norm/variation-problematik integreres i den generelt stigende bevidsthed om hvad mangfoldighed og diversitet i enhver forstand betyder for livet på planeten.

En norm må også, selv om den inkluderer noget variation, udgrænse noget variation, ellers er det ikke en norm. Et særligt problem med to-sprogssituationen i Norge har været og er at valgfriheden til dels er den samme, til dels forskellig, i de to retskrivninger. Dermed bliver det problematisk at holde styr på hvad der er tilladt og ikke tilladt i hhv. den ene og den anden norm, og det giver utilfredshed i pædagogiske kredse, hvor mange nok kan se en fordel i at slå de to retskrivningsnormer sammen til én – samtidig med at valgfrihedsprincippet bevares. Dog

har der været utilfredshed også med omfanget af valgfriheden. Derfor har de reformer der er foretaget efter den officielle aflæsning af samnorsk-politikken i 2002, bestået i at fjerne noget af valgfriheden i begge retskrivningsnormer, og især valgfrie former som var indført for at fremme tilnærmelse mellem normerne, men som var lidet brugt.

Eftersom formålet med at tillade talesprogsrelateret variation i skriftsprogssituationen er at styrke og understøtte dialektideologi i sprogsamfundet (og samtidig at modvirke udviklingen af standardsprogsideologi), vil der altid være behov for at diskutere hvordan valgfriheden skal udformes med hensyn til afgrænsning og omfang for at tjene det formål bedst muligt.

*Tore Kristiansen,
professor emeritus,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet*

Side 9-etymologien:

Hvaffornen?

Det her er ret grænseoverskridende for mig. Men tiden må være inde til at afsløre en side af mig selv som jeg ikke er stolt af. I videnskabens tjeneste.

Dyb indånding

I det mindste siger jeg ikke *demme her for dem her*. Men jeg kender faktisk nogen der gør.

Endnu en dyb indånding

O.k., her kommer det: Når jeg taler afslappet, siger jeg ikke *hvad for en*, men *hvad for nen*, altså med et indskudt *n*.

Jeg ved godt det bestemt ikke er *comme il faut* i de københavnske saloner, og at ovenstående bekendelse vil brænde sig hvislende og sydende ind i min hud som et glødende jern ført af en texansk cowboy – men det siger jeg altså. Og jeg siger også *hvad for net*. Og *hvad vil du have for nen/net?* og *hvad er det for nen/net?*

Tager privat-Thomas-kasketten af og sprogforsker-Thomas-kasketten på

Det er interessant at iagttage at der er mange sprogbrugere der har et indskudt (epentetisk, som sprogforskerne kalder det) *n* i *hvad for en/et*. Blandt de adspurgte sprogbrugere ($n = 1$) mener en midaldrende mandlig sprogforsker at det er mest naturligt for ham at indsætte *n*'et når det efterfølgende *en* eller *et* står alene og altså udtales *én* eller

ét. Han siger således *hvad for nen kan du bedst lide?*, men *hvad for en cykel kan du bedst lide?* Det er dog åbenlyst at der er variation på den parameter, både hos den enkelte sprogbruger og på tværs af sprogbrugere (jf. eksemplerne nedenfor). I øvrigt kan denne sprogbruger udtale *a*'et i *hvad for nen/t* både som det i *kaffe* og som det i *katte*.

Hvordan mon det invasive *n* i *hvad for nen* er opstået?

Det er faktisk et godt spørgsmål. I den sprogvitenskabelige litteratur har jeg ikke kunnet finde mange omtaler af fænomenet – faktisk kun en enkelt.

Det er i *Den Store Danske Udtaleordbog* af Lars Brink o.a. fra 1991, hvor udtalen med *n* er registreret under opslagsordet »en« ud for *hvad for en* og *hvad for et*. Der gives ikke nogen forklaring (hvilket heller ikke er ordbogens formål).

I nærværende blad har vi skrevet om *for* i *hvad for* (*Mål og Mæle* 19:3 s. 3) og om ordstillingen i *hvad for en frakke vil du have?* over for *hvad vil du have for en frakke?* (*Mål og Mæle* 21:4 s. 8), men det invasive *n* nævnes ikke.

Lad os kaste et blik på materialet, som stammer fra søgning på internettet og i avisdatabasen *Infomedia*. Da der ikke findes en etableret stavemåde af *hvaffornen*, er det lidt svært at søge på vores konstruktion, men hvis man skriver fx »*hvad for nen*«, »*hvad forn*«, »*hvaffornen*«, »*hvaffor nen*« osv. i

sin søgemaskine, får man et brugbart eksempelmateriale. De to ældste forekomster af *hvad for nen/net* som jeg umiddelbart kunne finde i skrevne tekster, er pudsigt nok begge fra artikler i *Ekstra Bladet* i starten af juni 1994 (skrevet *hvaffornen*), men det invasive *n* er garanteret en del ældre; jf. at udtaleordbogen fra 1991 som nævnt ovenfor omtaler det.

Der er folk der tilsyneladende skriver *hvad for nen/net* (i forskellige stavemodifikationer) som gengivelse af deres (eller andres) naturlige sprog, og så er der folk der snakker om fænomenet. Et autentisk klingende eksempel fra første kategori er »hvad forn ridelejer skal du på?« på den legendariske hjemmeside heste-nettet.dk (kendt for at dukke op i søgninger på alt muligt forskelligt). Også dette indlæg på en anden hjemmeside virker ægte:

Bianca (største fan) : › Hej er mit Navn sejt eller usejt er du ikke sød og svare så hurtigt som muligt ???
hvad for nen skole går du på Knzz
bia

Der er ikke mange egentlige diskussioner af fænomenet, men på Dansk Sprognævns Facebook-side er der en bruger der omtaler det som en »talefejl«. I et læserbrev i *Jyllands-Posten* er der en læser fra Skive der mener at danske journalister (»og det gælder samtlige«) kunne trænge til et dansk-kursus, og en af grundene er at de siger *hvaffornen* i stedet for *hvilken*.

Det nærmeste jeg kommer et eksisterende forsøg på en forklaring, er en

18 år gammel diskussion på dr.dk, hvor en bruger (»Johansen«) sammenligner *n'et* i *hvaffornen* med det i *de er selv uden om det* (i stedet for *ude om det*). Brugeren inddrager engelsk *a* (*pear*) over for *an* (*apple*) og fransk *liaison*, hvor »stumme bogstaver« i slutningen af et ord udtales hvis det følgende ord starter med en vokal for at undgå hiat (vokalsammenstød). De paralleller er bestemt ikke dumme. Men eftersom dansk ikke ellers har et problem med hiater, heller ikke mellem *for* og *en* (fx *for en gangs skyld*, ikke *for nen gangs skyld*), tror jeg ikke det er den rigtige forklaring.

Mit bud er at *n'et* er kommet ind i *hvad for nen/net* gennem en slags sproglig knibtangsmanøvre: Fra den ene side har vi udtryk som *hvad for nogle* (pluralisformen af *hvad for en*) og *hvad for nogen/noget*, der begynder med *hvad for n*. Og fra den anden side slutter de ret parallelle udtryk *hvilken en* og *sikken en* på *nen*. Så i nogle udtryk der funktionsmæssigt ligner *hvad for en*, har vi altså et *n* dels efter *for* (*hvad for nogle*, *hvad for nogen/noget*), dels før *en* (*hvilken en*, *sikken en*). Til sammen har det gjort at *for en* hos nogle sprogbrugere er blevet udskiftet med *for nen*.

Dagens side 9-etymologi viser at man kan etymologisere ikke bare hele ord, men også enkelte orddele. Og selv om teksten ikke var fræk-fræk (jf. den følgende artikel), fik den da nogen til at rødme undervejs.

TO

En rigtig artikel-artikel!

■ Om den knap så nye reduplikation i dansk

Af Lea Elias Isen

Forsker-forsker eller bare lidt forsker?

Det var en sen eftermiddag på Københavns Universitet. Min veninde og jeg diskuterede drømme for vores akademiske liv efter specialet, da hun sagde følgende: »Man behøver jo ikke være forsker-forsker. Man kan også bare være lidt forsker«.

Forsker-forsker? Hvad mente hun med det?

Før vi kan tale om hendes svar, må vi have styr på noget teori.

Reduplikation – indimellem også betegnet som »komposition af identiske konstituenten«, »kloning« eller »XX-konstruktioner« – har, især de sidste årtier, optaget mangan morfolog. Et centralt spørgsmål har været følgende: Hvad er det egentlig for et slags ord-dannelsesfænomen? Hører det under banneret affigering, sammenligneligt med fx *gen-* eller *-bar*, som kan tilføjes til en base og give os *genbrug* eller *brugbar*? I så fald ville reduplikations-affikset være tomt på udtrykssiden indtil det øjeblik, det lægger sig til en base, som det kan efterligne. Eller er det nærmere en slags kompositum, som fx *isbjørn* eller *Bjørnebanden*, som i tilfælde af reduplikationer består af to identiske konstituenten? Eller kunne der være tale om noget helt tredje, som vi er dømt til at forfladige, hvis vi

forsøger at forstå det som en underkategori af andre typer orddannelse?

Svaret er nok, som det ofte er tilfældet med den slags, sprogspecifikt. Jeg vender tilbage til spørgsmålet om struktur i forbindelse med diskussion af skriftlig gengivelse af danske reduplikationer.

Der findes i verdens sprog flere strukturelle underkategorier for reduplikation. Det, jeg vil behandle her, er, hvad man kalder fuld reduplikation.

Det er navngivet sådan, fordi basen kopieres i sin fuldstændighed med ét ord bestående af to identiske størrelser som resultat, fx det førnævnte *forsker-forsker*, afledt af *forsker*. Fuld reduplikation findes på mange sprog foruden dansk og tjener en bred vifte af semantiske formål. Eksempelvis kan man på det finsk-ugriske sprog komi bruge reduplikation til at intensivere adjektiver, således at vi ved at reduplicere *pemyd* »mørk« får *pemyd-pemyd* »meget mørk«.

Når vi taler om reduplikation, er det vigtigt at skelne mellem reduplikationer og gentagelser. For fuld reduplikation gælder det, at der altid er netop to identiske konstituenten, og at der er forskel på, hvilke fænomener den reduplicerede og ikke-reduplicerede form kan referere til. Hvis jeg har aftalt med en kammerat, at hun medbringer kage til vores studiegruppemøde, så kan jeg ikke brokke mig, hvis hun præsenterer

os for en grynet, sukkerfri speltkage, men hvis jeg derimod specifikt har bedt om en *kage-kage*, så ville jeg føle mig lidt snydt, hvis hun ikke som minimum medbringer noget, hvor den primære meltype er hvede. Og gerne noget bagt i en springform.

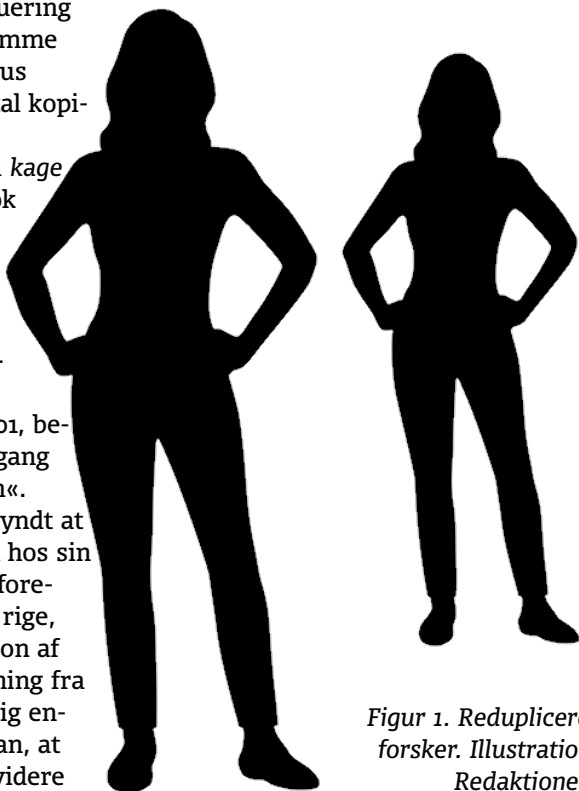
Ved gentagelser er der derimod ikke nogen fundamental betydningsforskel på én, to eller ti kopier af en konstituent. Der er fx ingen tvivl om, at det kommunikerer en høj grad af tilslutning til mit udsagn, hvis jeg siger: »jeg kan virkelig virkelig virkelig virkelig godt lide kage«, men uanset om jeg gentager *virkelig* en eller ti gange, udtrykker jeg min subjektive evaluering af kage som noget godt. Den samme frihed har vi ikke ved *kage* versus *kage-kage*, hvor det eksakte antal kopier er afgørende for tolkningen.

Betydningsforskellen mellem *kage* og *kage-kage* er derfor vigtig nok til, at jeg mener, der må være tale om to forskellige ord. Men hvad er egentlig forskellen?

Den (knap så) nye reduplikation

I *Mål & Mæle* 24:3, udgivet i 2001, beskrev Lars Brink, hvad han dengang navngav »den nye reduplikation«. Brink var allerede i 80'erne begyndt at bemærke den nye konstruktion hos sin unge kæreste og vurderede, at forekomsten af udtryk som: »De er rige, faktisk rige-rige!« var en funktion af hendes unge alder samt påvirkning fra hendes andet modersmål, nemlig engelsk. Desuden konkluderede han, at »den nye reduplikation« indtil videre

udelukkende var et talesprogligt fænomen. Brink forklarede dengang konstruktionens betydning som »taget i ordets strenge forstand, fri for al inflation«. Med andre ord kan man som studerende måske fristes til at beskrive en ven, som har fuldtidsarbejde og råd til en opsparingspost i sit budget, som *rig*, men *rig-rig* er kun dem, som minimum betaler topskat, og, alt efter hvem du spørger, måske kun dem med tificrede formuer. *Rig* og *rig-rig* peger altså på samme semantiske kategori, men *rig-rigs* denotation er væsentligt mere snæver; det er »rig i sin strengeste forstand«.

Figur 1. Redupliceret forsker. Illustration: Redaktionen.

Omtrent det samme var på spil, da min ven delte sine tanker om livet som *forsker-forsker*. Da jeg spurgte hende, hvad hun mente med sin skelnen mellem *forsker-forsker* og *lidt forsker*, var svaret helt klart: En *forsker-forsker* er én, som forsker på fuld tid og lever af det. Helst fastansat. Og gerne én, som er anerkendt inden for sit felt og publicerer regelmæssigt. Med andre ord: En forsker »i sin egentlige forstand«, som Brink udtrykker det. Eller måske »det platoniske ideal for en forsker«, hvis man vil blære sig lidt.

I nogle tilfælde er det dog ikke helt så simpelt. Min veninde og jeg kunne blive enige om, hvad *forsker-forsker* betyder, men som jeg allerede hintede til i min gennemgang af Brinks *rige-rige*-eksempel, så kan »i sin egentlige forstand« nok bedst beskrives som et kontinuum og noget, som i høj grad er kontekstafhængigt og dynamisk. Det er derfor, vi nok ikke kan blive helt enige om, hvem der bare er *rige* og hvem der er decideret *rige-rige*. Og hvorfor jeg og min mor kan blive enige om, at *Lukas-Lukas* refererer til min lillebror Lukas og ikke evangelisten Lukas. Lillebror Lukas er nemlig, i vores indbyrdes kontekst, en abstrakt »Lukas i sin egentlige forstand«, selvom vi aldrig ville bruge konstruktionen i samtale med fremmede eller påstå, at han repræsenterer det platoniske ideal for Lukas-hed.

Altså, ikke en *brandmand-brandmand*

Om de eksempler, jeg har nævnt hidtil – *forsker-forsker*, *Lukas-Lukas* og *rig-rig*

– kan man sige, at de har den funktion at specificere, at der er tale om et prototypisk medlem af en kategori, omend nogle gange i en mere abstrakt forstand. Jeg er dog også stødt på eksempler på reduplikation, som uden tvivl er beslægtet med den rent prototypeudpegende reduplikation, men med enkelte, væsentlige forskelle.

Eksempelvis kan reduplikation bruges til at skelne egentlige, »ægte« medlemmer af en kategori fra efterlignere. I et skriv fra den danske folkekirke fandt jeg følgende: »Det er vin og det smager af vin. Det er Jesu Kristi blod i den forstand, at det offer, som Jesu blod gav, er til stede. Dvs. det er ikke »blod blod««. Man kan dog argumentere for, at altervin har en kognitiv realitet som blod hos sprogbrugerne, og nok i særdeleshed hvis man er katolik. Et tænkt eksempel, som er lidt mindre teologisk kontroversielt, er følgende: Jeg vil ikke sige, at jeg tilhørte kategorien *brandmand*, da jeg klædte mig ud som brandmand i 5. klasse, men jeg havde nok svaret, at jeg var en brandmand, hvis du spurgte; en *brandmand*, men ikke en *brandmand-brandmand*.

En funktion, som intet har med ægt-hed eller prototyper at gøre, kan eksemplificeres ved følgende, som stammer fra et blogindlæg: »Der er folk (som i folk-folk, ikke mennesker-folk) med i luften med Karkov og Ølgaard«. Her blev reduplikationen brugt til at udpege den kontekstrelevante homograf, musikgenren *folk*, ikke *folk* forstået som nærsynonym med *mennesker*. Den brug kan ikke parafraseres som

»folk i sin egentlige forstand«, men kunne måske kaldes homonymafklarende. I stedet for at udpege et medlem af en kategori, som er mest typisk for denne, vælger man her mellem to (eller potentielt flere) kategorier, som materialiseres gennem identiske skriftlige eller lydige udtryk.

Det kan dog om alle funktionelle underkategorier af reduplikation på dansk siges, at de anvendes til at specificere noget om en referent. Fx kan *bøsse-bøsse* bruges til at specificere, at der ikke refereres til en homoseksuel mand men en bøsse-bøsse, at det er en ægte bøsse-bøsse (modsat et attrapvåben) eller at det er sådan nogle klassiske bøsse-bøsser med jernrør, som man kunne have set dem hos Christian 4.s bøsseskytter.

En bamseven, en bolleven og en venven går ind på en bar...

Hvad jeg har forsøgt at demonstrere, er, at selvom Brinks beskrivelse af »den nye reduplikation« kan redegøre for mange tilfælde af reduplikation på dansk, er den ikke tilstrækkelig.

I stedet er der tale om flere underkategorier, som kan samles under begrebet *kontrasterende reduplikation*. Jeg kalder det således efter forbillede fra engelsk, hvor den prototypeudpegende reduplikation kaldes *contrastive focus reduplication*. Den har sit navn fra det faktum, at der ved udtryk som *forsker-forsker* foregår en implicit eller eksplicit sammenligning med andre medlemmer af en kategori. I eksemplet med min veninde blev idéen om den mest forskeragtige forsker, som nogensinde

har forsket, eksplicit kontrasteret med idéen om en person, som er *lidt forsker*.

Der findes også eksempler med flere kontrastelementer, som følgende, hvor *venven* sammenlignes med tre marginale tilfælde af venner: »Venner findes i mange former, man kan have en usynlig ven, en bamseven, en bolleven eller bare en venven«.

Det er dog også ganske almindeligt at støde på eksempler som følgende, som stammer fra et onlineforum: »Jeg havde været til den første rigtige fest-fest i et år efter jeg har fået min datter«. I dette tilfælde er der ikke tale om en eksplicit sammenligning af den typiske fest med en anden slags fest, men i stedet en implicit sammenligning af, hvad jeg forestiller mig som en fest med chips og sprut og dansen på bordene, med alt fra børnefødselsdage til afskedsreception for kollegaen; alt sammen noget, som utvivlsomt er indenfor kategorien *fest*, men hvor de sidstnævnte to falder udenfor fest-festhedens hårde kerne.

Reduplikationens skriftlige gennembrud

I 2001 forklarede Lars Brink, at han ikke havde fundet eksempler på reduplikation på tryk, og at det derfor måtte være et talesprogligt fænomen. At beskrive den dengang ret nye reduplikation som et talesprogsagtigt fænomen giver mening af flere grunde. Talesproget favoriserer enkle fraser uden alt for mange adled, hvorfor det kan være en fordel af sige *forsker-forsker* eller *Lukas-Lukas* i stedet for det mere om-

stændige »en forsker i sin egentlige forstand« eller »den Lukas, vi oftest taler om«.

Af forskellige grunde er det ofte i talesproget, at nydannelser først slår igennem, hvorefter de over tid kan snige sig ind i skriftsproget. Ofte vil de første skriftsprogsgenrer, som »rammes«, være de mere uformelle. Dette skyldes blandt andet, at det typiske talesprog er mere uformelt og derfor oftere vil have flere træk til fælles med uformelle skriftsprogsgenrer. De eksempler, jeg har fundet, stemmer overens med den karakteristik, da de fleste stammer fra skriftbaserede kilder såsom onlineforummer og -blogs, som sædvanligvis er præget af en mere uhøjtidelig tone.

Den kontrasterende reduplikation har altså for længst gjort sin indmarch i dansk skriftsprog, selvom vi nok skal vente længe endnu, før vi ser »en rigtig voksen-voksen« i en bekendtgørelse fra Børne- og Undervisningsministeriet. Jeg kan ikke give et klart svar på, hvornår dette skriftlige gennembrud skete, men det var senest i de sene 00'ere, hvorfra mine ældste skriftsproglige eksempler stammer, såsom: »Der er Polka Olga som elsker at danse og er en rigtig pige-pige i lyserød prik-ket kjole med hjertet på rette sted«. Hvis Brink har ret i, at kontrasterende reduplikation i hans skrivende stund var eksklusivt for det talte dansk, men at det nu også forekommer i skriften, så kan det være brænde på bålet for dem, som mener, at tale- og skriftsprogsgrammatikken for dansk funda-

mentalt er den samme, men at skriften bare halter lidt bagefter.

En udfordring, som er fulgt med optagelsen af reduplikation i skriftsproget, er spørgsmålet om bindestreg eller ej. Jeg nævnte tidligere, hvordan der endnu er uenighed om, hvorvidt reduplikation er et affigeringsfænomen eller nærmere en slags komposition. Et sted, hvor det betyder noget, hvorvidt vi analyserer reduplikationer som komposita eller affigering, er ved den skriftlige gengivelse. Dansk Sprognævn anbefaler, at man bruger bindestreg mellem sidestillede led i et sammensat ord, fx *skole-hjem-samtale*, men ikke ved affigering, det vil sige ikke **u-land* men *uland*.

Det føles for mit vedkommende mest naturligt at sætte en bindestreg mellem de to konstituenten i en kontrasterende reduplikation. Jeg kan dog ikke med sikkerhed sige hvorfor. Det kan være, at det er fordi, jeg har analyseret *forsker-forsker* som et kompositum med sidestillede led. Eller måske er det omvendt, fordi jeg så ofte, på dansk såvel som engelsk, har set reduplikationer skrevet med bindestreg, at jeg med tilbagevirkende kraft forsøger at forsvare det med morfologiske argumenter.

Uanset mine loyaliteter og forklaringen bag dem er det dog også almindeligt at se reduplikationer uden bindestreg, og der lader ikke til at være nogen betydningsforskel; se eksempelvis følgende to neteksempler: »en stillesiddende lyserød pigepige« og »en pige-pige, der kan bruge timer på at lege med forskellige frisure og forskel-

ligt make-up.« Bindestreg er, indtil vi som sprogbrugere bliver enige om en måde at skrive reduplikationer, tilsyneladende fakultativt.

Jeg er desuden stødt på enkelte eksempler, hvor reduplikationen forekom med mellemrum mellem konstituenterne, såsom i det følgende citat, hvor vi endnu en gang vender tilbage til hyggesexistiske idéer om pigethed: »nej jeg er ikke en pige pige, stod det til mig, tager jeg heller hjem til far, og hjælper med at pudse harley'en, og få olie på fingrene, end jeg skal med tøserne ud og shoppe [...] er nok mest af alt en dreng pige.. :D«. At både reduplikationen *pige pige* og det ganske almindelige kompositum *dreng pige* følger mønsteret, peger på, at der er tale om et eksempel på en generel tendens til at skrive flerleddede ord med mellemrum hos nogle sprogbrugere.

Er der forskel på en *dims* og en *dims-dims*?

Indtil videre har jeg alene diskuteret det, som Brink kaldte »den nye reduplikation«, og som jeg har foreslået at kalde *kontrasterende reduplikation*. Der er dog stadig en underkategori af fuld reduplikation på dansk, som jeg mangler at give den opmærksomhed, som den fortjener: Hvad jeg lidt forsigtigt har valgt at kalde *vaghedsforstærkende reduplikation*. Den er resultatet af reduplicering af et allerede semantisk vagt substantiv, såsom *ting* eller *dims*. Overfladisk ligner den vaghedsforstærkende reduplikation den kontrasterende, men man kan ikke tale om en *ting* eller *dims* »i sin egentlige forstand«;

tværtimod lader *ting-ting* og *dims-dims* til at være endnu vagere end deres ikke-redupligerede sidestykker.

Eksempelvis fortalte en ven mig om en situation, hvor hans kammerat havde sagt: »du har tabt din guitar-ting-ting«. I citatet indgår *ting-ting* i et kompositum med *guitar* og bruges som pladsholder, idet afsenderen ikke kender et passende ord for det, vedkommende ønsker at beskrive. Det, kammeraten refererede til, var et plekter, der netop var faldet på gulvet.

Dims-dims forekommer typisk også i lignende sammensætninger, hvor reduplikationen bidrager til at gøre referencen mere vag: »Jeg var på ridelejr på Fortunens ponycenter *dims dims*, for hmm 2½ år siden, og det var ikke en god oplevelse«.

Jeg har dog fundet så få eksempler på denne type reduplikation, at min mistanke indtil videre forbliver meget spekulativ. En alternativ analyse af *dims-dims* og *ting-ting* er, at der blot er tale om en form for æstetisk gentagelse, hvor nogle talere har en præference for fx *ting* frem for *ting-ting*.

Reduplikations alsidighed, på godt og ondt

Ud over Brinks eksempel, *rig-rig*, har jeg valgt kun at behandle reduplikation af substantiver i detaljer. Det lader dog til at være tilfældet for kontrasterende reduplikation, at de fleste åbne ordklasser tillades som baser. Eksempelvis hørte jeg en ven sige følgende om sin efterårsferie: »Jeg kunne godt have brugt en rigtig mig-mig-dag«. Med det, forklarede han, mente han en af de

dage, hvor man ingen planer har, foruden at nyde sit eget selskab. En publikumsfavorit er adverbiet *sammen-sammen*, som i det følgende eksempel fra en Harry Potter-fanfiction: »Viktor kneb øjnene let sammen. Det kunne godt se ud som om at pigen og Potter var sammen. Altså sammen sammen. Hvordan kunne en quidditch-spiller hamle op med Harry Potter?«. Her kontrasteres idéen om at være sammen »i sin enkleste forstand«, altså at være i selskab med andre mennesker, og så det, at være sammen med et andet menneske seksuelt og/eller romantisk. Betydningsmæssigt skiller *sammen sammen* sig lidt ud, for ingen af delene vil jeg kalde mere »i sin egentlige forstand« end den anden; *sammen (som kærester)* og *sammen (i et selskab)* betyder slet og ret to forskellige ting. Jeg mener dog heller ikke, at der er tale om homografer, som *folk* og *folk*, hvor ligheden mellem de to leksemer er så distinkt, at den lige så godt kunne være tilfældig. Ved *sammen* og *sammen* er betydningerne så nært beslægtede, at jeg i stedet vil beskrive dem som polysemer. Polysemer er sproglige tegn, som har flere betydninger, der, modsat homonymer, er både betydningsmæssigt og etymologisk nært beslægtede.

Også verber kan bruges, som set i det efterhånden næsten leksikaliserede udtryk: »Kan du *lide-lide* hende/dem/ham?«. Og som andre har påpeget, kan også hele fraser redupliceres, som i følgende eksempel fra en chicklit-bog: »Hun kan *lide ham lide ham*«. Den vakse læser har måske bemærket, at kon-

trasterende reduplikation er en effektiv måde at producere eufemistiske vendinger, hvis man er for høflig til omsvøbsfrit at spørge ind til folks privatliv, men for nysgerrig til helt at lade være.

Her på falderebet er vi også nødt til at behandle en uheldig mulighed ved brug af reduplikation: Reproduktion af stereotype idéer om kvinder og andre marginaliserede grupper, hvor det problematiske indhold forbliver implicit og derfor svært at italesætte. Vi kan blot se tilbage på de eksempler med *pige-pige*, jeg har bragt, eller dette eksempel fra sæson 2 af TV-serien *Anna Pihl*, hvor en karakter bekymrer sig om samspillet mellem hans seksualitet og påklædning: »Men jeg gider bare ikke være bøsse-bøsse. Hendes far arbejder i dansk industri, så jeg vil hellere være ›hold da kæft, han er da næsten ikke bøsse‹-bøsse«. Ved at bruge det reduplicerede *bøsse-bøsse*, antages det, at modtageren deler afsenderens idé om bøssehed, men uden at afsenderen nogensinde behøver at sætte ord på sin forståelse af »prototypisk bøsset« og hvorfor det ikke er noget, man bør være. Den indbyggede »plausible deniability« gør det rigtig svært at protestere, hvis man fx synes, det er moralsk forkasteligt at insinuere, at der er noget galt i at klæde sig som den arketypiske bøsse.

Noget nyt, noget gammelt, noget antikveret

Reduplikation har ry for at være et »eksotisk« fænomen. Dette er en tendens, som Lars Brink også talte ind i,

da han i 2001 beskrev, hvordan reduplikation var særdeles udbredt i »afrikanske sprog« [sic] (det forbliver usagt, hvor mange af de mere end tusind sprog, som tales på verdens næststørste kontinent, der refereres til) og at man, ifølge Brink, på den baggrund kan få en mistanke om, »at vi [med reduplikation] står over for noget primitivt, en mistanke, man selvfølgelig må holde for sig selv, eftersom den mindste antydning af, at negersprogene [sic] skulle være primitive, er tabu«. Det er sigende, at han finder spekulatjonen tungtvejende nok til at inddrage, på trods af at han senere selv indrømmer, at den absolut intet har på sig.

Uagtet min holdning til Brinks overvejelser om sprog talt på det afrikanske kontinent, så finder jeg det anerkendelsesværdigt, at han i de tidlige oo'ere fik taget det første, vigtige spadestik for forståelsen af, hvad reduplikation bruges til på dansk. Siden da er enkelte artikler om reduplikation på dansk blevet publiceret, men der er ikke sket så meget, som man kunne have drømt om. Måske er det blandt andet den slags karakteristik, som Brink bedrev i 2001, der er skyld i, at der ikke er større opmærksomhed om fænomenet, og at der, på trods af reduplikations udbredelse i skrift såvel som tale, mig bekendt ikke er nogen grammatikker, som behandler fuld reduplikation i moderne dansk. Jeg håber, at denne artikel kan inspirere flere til

at tage idéen om reduplikation som morfologisk fænomen i dansk seriøst.

*Lea Elias Isen (de/dem),
kandidatstuderende i lingvistik ved
Københavns Universitet*

Hvorfor?

Af Lars Brink

Alle forældre erfarer det, når deres børn kommer i *hvorfor*-alderen. De bliver bombarderet med *hvorfor*. Ofte i serier: *Hvorfor tager du sko på? – Fordi jeg skal ud! – Hvorfor skal du ud? – Jeg skal til tandlægen! – Hvorfor skal du...?*

Jeg lagde tidligt mærke til det. Før jeg selv fik børn. Og det irriterede mig, fordi jeg fik en stærk mistanke om, at det ingenlunde skyldtes sundt videbegær, men snarere var en måde at presse voksne til at konversere dem. En lille magtkamp, hvor jeg taber, hvis jeg til sidst siger: *Så hold dog mund, Viggo, med de åndssvage spørgsmål!*

Som bekendt er *hvorfor*-alderen skildret i finlitteraturen, nemlig i Kamma Laurents' berømte *Spørge-Jørgen* fra 1938, sat i musik af hendes bror, Kai Rosenberg, og fra 1944 udkommet med tegninger af Storm P. – forfatterinden var enig med mig:

Tit han spurgte bare for at drille:
Hvoffer, hvoffer dit og hvoffer dat?

Et andet mindeværdigt uddrag (i rime-
de 5-fodstrokkæer) lyder:

Hvorfor har en Loppe ingen Bukser?
Hvorfor er den lille Fisk saa vaad?
Hvorfor bli'r en Kylling ikke malket?
Hvorfor si'r Kommoden ikke no'et?
Hvorfor er der mænd paa mine Sel-
ler?

Hvorfor skal vi altid gaa med Hat?
Hvorfor spiser Løven ikke Jordbær?
Hvoffer, hvoffer dit og hvoffer dat?

Læseren må undvære Storm P.s skønne tegninger, men de er lette at få fat i, eftersom bogen er solgt i lidt over 300.000 eksemplarer.

I det følgende fremlægger jeg en del belæg fra mine børn og børnebørn til belysning af børns *hvorfor*. Men først skal vi klargøre os voksen-*hvorfor*'et.

Ordbog over det Danske Sprog (ODS) har en del marginale eller nu forældede betydnings-varianter: *Hvorfor* = »af hvilken grund« i relativ-konstruktion, fx ... og det var en af Grundene, *hvorfor* jeg flyttede. – *Hvorfor* som »overgangs-relativ«, fx

Ti bud fik Jøderne – det var for mange;
Hvorfor ei heller Jøderne dem holdt.

Hvorfor = »for hvilken«, fx *Det Spyd, hvorfor hans elskte søn kan falde*. Men bortset herfra er der kun én betydning: »som spørgende adv. næsten kun om årsag eller grund«. Og dét både i hel-sætning og ledsætning (*han vidste, hvorfor hun græd*) og uden verbal (*Hvorfor ikke? – Og véd du hvorfor? – Hvorfor krig?*).

Den Danske Ordbog (DDO) luger ud i de marginale/forældede betydninger og

skriver rent ud »af hvilken grund« og er dermed mere præcis end ODS med dens »næsten« og dens slappe om-formulering (om i definitionen er overflødig) samt pleonasmen årsag eller grund. Men DDO har også kun denne ene som egentlig betydning.

Men der ér tre. Langt den almindeligste betydning – »usædvanlighedsbetydningen« – bruges i tilfælde, hvor afsenderen oplever noget usædvanligt eller uventet: *Hvorfor er vandet i hanerne rødt?* – *Hvorfor er der rødt på din hvide flip?* – *Hvorfor vil bilen ikke starte?* – *Hvorfor kan jeg ikke falde i søvn?* – *Hvorfor virker telefonen ikke?* (I betragtning af alle de tekniske fejl, der hænger ved den, burde man snarere spørge: *Hvorfor virker telefonen i dag?*). Disse *hvorfor*-spørgsmål rummer en præsupposition (forudsætning) rettet mod modtageren: »Dette er usædvanligt. Kan du give mig den årsags-brik i årsags-kæden, der er nødvendig for at forstå det usædvanlige?« Modtageren er nødt til at forstå og godkende det usædvanlige, ellers svarer han ikke på spørgsmålet, som det er ment. Hvis han fx svarer: *Jamen, hvorfor skulle vandet ikke være rødt?* – *Jam, de der Trabanter vil jo aldrig starte!*, så korrigerer han præsuppositionen – ligesom ham, der på spørgsmålet *Er du holdt op med at slå din kone?* forfærdet svarede: *Jamn, jeg har da aldrig slået hende!*

Det andet *hvorfor* er »det videnskabelige *hvorfor*«. Isaac Newton skal have spurgt: *Hvorfor falder æbler egentlig til jorden?* Der er intet usædvanligt i, at æbler falder til jorden, tværtimod. Eller man spørger: *Hvorfor brænder papir ved 233° C* (»Fahrenheit 451«). Det er der heller ikke noget udsædvanligt ved, men spørgeren kender ikke den årsagskæde, der fører til, at antændelsestemperaturen netop er 233° C. Det videnskabelige *hvorfor* kan kendes på, at der naturligt indføres et *egentlig*, som dog ikke er obligatorisk. Man kan dårligt bruge det ved usædvanligheds-

hvorfor: ****Hvorfor er vandet egentlig rødt i dag?** Så mangler det i hvert fald præsuppositionen. Strengt taget har også det videnskabelige *hvorfor* en præsupposition, nemlig »alting har en årsag«, for det giver ingen mening at spørge om årsagen til noget uden at forudsætte, at der ér en årsag. Den præsupposition er ikke i fare, for alle, både læg og lærd, mener, at lige bortset måske fra Gud og Big Bang har alting en årsag.

Små børn kan godt stille tilsyneladende videnskabelige spørgsmål – men måske er det bare tomgang. Jørgen spurgte således: *Hvorfor er der mænd på mine seler?* Og dét kan jo ikke

være et usædvanligheds-*hvorfor*, thi *hvorfor* skulle der dog ikke være mænd på hans seler? Og min datter spurgte mig 4 år gammel i sin *hvorfor*-periode: *Hvorfor er is koldt?* Hvad der jo heller ikke er noget usædvanligt ved. At det nok var tomgang, viste et andet spørgsmål fra hende: Telefonen ringede; jeg tog den og talte kort i den; så lagde jeg på, og min datter spurgte: *Hvem var det?* – *Det var Nete!* svarede jeg. *Hvorfor var det Nete?* fortsatte hun. Sådan ville ingen voksen have spurgt.

Det tredje og sidste *hvorfor* indleder kun efter pålydende et spørgsmål, reelt indleder det en beklagelse: *Hvorfor skal du altid drille?* – *Hvorfor kan vi ikke bare have det rart?* Den, der besvarer det efter pålydende, fx *Jeg driller nok, fordi du altid er så drønirriterende!* misforstår »spørgsmålet« og bør henvises til et af de mange behersk-din-aggression-kurser. At »spørgsmålet« vitterlig ikke er et spørgsmål, ses også af, at det hyppigt rettes mod guderne: *Hvorfor skal det absolut regne i min ferie?* Det bruges ikke af de mindste talende børn.

Mit ældste barnebarn opsnappede i sin børnehave 3 år gammel de lidt ældre børns *hvorfor?* Det kom ikke fra hans hjem. Men han forstod det ikke rigtig. Til syvende og sidst kommer børns *hvorfor* naturligvis fra voksen-sproget, og jeg benægter ikke, at større børn, på en 5-6 år, fuldt ud forstår de to betydninger, omend lavbevidst. Men det siver ned til mindre børn uden den store forståelse. Jeg benægter heller ikke, at små børn, ja sågar hunde og aber, kan vise forbløffelse, når natu-

rens regelmæssigheder synes at svigte. En gren, der falder til jorden, men derefter springer op og ned som en gumibold, får en hund til at tabe både næse og mund.

Barnebarnet (Benjamin) sagde fx *Vil du ha' [is]?* Jeg: *Neej tak!* B.: ɔ'fɔ?

(ɔ betegner vokalen i op; ' betegner tryk på den følgende stavelse. – Sådan er hans normale udtale, ofte i 3 stavelser: ɔ'fɔɔ med høj omlægger-tone på sidste stavelse; denne udtale modsvarer ingen voksen-udtale. Undertiden har han større tilnærmelse til rigsdansk).

Det kan ikke være et videnskabeligt *hvorfor*, for *min* vægring netop den dag er ikke et videnskabeligt emne, og der er heller ikke noget usædvanligt i, at jeg afviser is (men det kán han selvfølgelig egocentrisk have troet).

En anden gang. Jeg: *Nu skal morfar i seng!* B.: ɔ'fɔ? Enhver voksen og de fleste børn ved, *hvorfor* man skal i seng, så der er ikke noget at spørge om.

Endnu et eksempel Jeg: *Pas på, man kan stikke det i øjnene på folk!* B.: ɔ'fɔ? Selv en treårig må være klar over, at alle 3-årige og ældre er i stand til at stikke ting og sager i øjnene på folk.

Jeg: *Du er en slikkepind!* [= slikken]. B.: ɔ'fɔ? Grunden til, at B. er slikken, må han spørge sig selv eller sin skaber om. Det giver ingen mening at spørge *mig* om det. Men det er muligt, at han opfatter slikkenheden som en kritik og med sit *hvorfor* vil ytre en spag protest svarende fx til voksensprogets *Nå, nå, det kan nu diskuteres!*

B.: *Må jeg få det [en madret] nu?*
Hans mormor fra køkkenet: *Jam, jeg er*

lige ved at lave det! B.: ɔ'fɔ? Meningsløst.

Jeg konstaterer, at han især bruger sit ɔ'fɔ? i ubehagelige situationer, fx *Nu skal du tage støvler på!* B.: ɔ'fɔ? Eller jeg: *Nej, den cola er til mig!* B.: ɔ'fɔ? Og dét er mig en nøgle til børne-*hvorfor*'et.

Jeg må konkludere, at de mindste børn ikke forstår det voksne *hvorfor*'s betydninger, skønt de bruger ordet flittigt. Men de forstår dets *bivirkninger*: Ordet får voksne til at svare, og det er jo altid rart. Det kan også bruges til at drille eller terrorisere med. Og det kan udsætte ubehageligheder eller ligefrem afværge dem: Mangen *laissez faire*-far vil sige: *Nå ja, hvis du ikke vil have støvler på, kan jeg da godt bære dig de par skridt hen til bilen.*

Ordet kan ligesom et sesam trylle. Men der er ikke noget overnaturligt på spil. Ordets *bivirkning* er ikke mærkeli-

gere end ordet *edderkop*'s. For brugt ved passende lejlighed kan et velanbragt *Edderkop!* få visse voksne til at se sig som vanvittige.

Lars Brink,
professor i nordisk sprog og litteratur

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Tøgeby

ISSN 0106-567XP

HJEMMESIDE: malogmæle.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med

- Institut for Engelsk, Germansk og Romansk og
- Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Karsten Matzen

SKRIFT: FF Olsen SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via malogmæle.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: maalogmæle@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang. Abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmæle.dk

Svar på Sprogviden fra bagsiden

1. Pluto regnes i dag som en *dvärgplanet* og deler dermed skæbne med Ceres, der modsat Pluto findes i det indre solsystem. Der er andre kriterier end størrelsen, der gør et himmellegeme til en *dvärgplanet*. Jordens daglige rotation om sin egen akse kalder vi for et *dögn*.
3. Et *sort hul* er intet hul, men en genstand med så stor tiltrækningskraft, at den suger alt omkring sig til sig, inklusive lyspartikler, hvad der fører til illusionen om et hul, som alting falder ned i og forsvinder i.
4. En sol er en stjerne med planeter i omløb om sig. Alle sole er således stjerner. En *stjernesol* er en poetisk skabning af B.S. Ingemann for Ledesstjernen i salmen *Dejlige er den himmel blå*.
5. Superhjelens hjemplanet hedder *Krypton*.
6. *Stilhedens Hav* er en enorm, mørk, basalttholdig slette på vores egen Måne, så det bliver i givet fald tørsejladt.
7. Nej, Jorden vender sig gradvist mod Solen.
8. De er alle personer. En *astronaut* befinder sig i rummet mhp. udforskning af det e.l. En *kosmonaut* er den russiske/sovjetske m.fl. udgave af en astronaut. En *astronom* udforsker Universet fra Jorden el. tæt på

- den. En *astrolog* beskæftiger sig med himmellegemer som mystisk fænomen, herunder stjerne-tegnes angivelige indflydelse på menneskers liv.
9. Fællesnavnen er *Merkur*, inklusive sangeren *Fredde Mercury* (hvis kunstnereternavn er det engelske ord for kviksølv), og den havbaserede *Radio Merkur*.
10. Han kaldte den *Stella Nova*. Men det var en døende stjerne.
11. Ikke i astronomisk forstand, efter som stjernebilledet markerer en gigantisk afstand i rummet. Man kan ikke mødes på en afstand i den målestok.
12. Fællesnavnen er *Måne*: *menstruation* er fra latin *mens* »mån«; *mandag* betyder oprindelig »månedag»; en skaldet plet på issen kan kaldes en »mån«; dansen *moon walk*; at *moone*.
13. Det er latin for *Store Bjørn*, også kaldet *Karlsvognen*.
14. Det er der på den fikitive planet *Joa-kim*. Det er et dyr som har et hoved i begge ender, og som derfor har problemer med at gå. Kreationen stammer fra børneserien *Fjensyn for dyr* fra 1983.
15. Vi kalder det for et *kredsløb*, hvis ikke vi simpelthen integrerer det engelske ord.

Hvad er sociodialektologi?

Af Pia Quist

SOCIODIALEKTOLOGI er en sprogvidenskabelig fagdisciplin, som kombinerer metoder og teori fra sociolingvistik og dialektforskning. Tore Kristiansen definerede det i en artikel fra 2017 som »anvendelsen af sociolingvistik i dialektologi, hvor dialektologi er forstået i sin traditionelle betydning som dialektgeografi« (min oversættelse). I praksis har en stor del af dialektforskningen i Danmark i mange år været sociodialektologisk. Blot uden at vi har kaldt den det. Det vil sige, at man har anvendt sociolingvistisk teori og metode til at beskrive og forklare dialektforskelle i Danmark. Som ansat ved Center for Dialektforskning på Københavns Universitet har jeg sammen med mine kollegaer været involveret i en række projekter, som kan kaldes sociodialektologiske. Den 1. maj 2020 blev jeg professor i sociodialektologi og i den forbindelse holdt jeg en tiltrædelsesforelæsning. Det følgende er et bearbejdet destillat af forelæsningen, hvori jeg gav eksempler på min forskning og kom ind på nogle af sociodialektologiens fremtidige udfordringer.

Fokus på talesprog

Sociodialektologiens fokus er talesprog. Min forskning har været drevet af et ønske om at belyse og forstå talesprogets udviklinger og betydninger for individet, gruppen og samfundet.

Og netop når det drejer sig om talesprog, er det umuligt ikke at forholde sig til sproglig variation. Vores talesprog varierer, hver gang vi åbner munden. Det varierer fra sprogbruger til sprogbruger (inter-individuel variation) og hos den enkelte sprogbruger livet igennem (intra-individuel variation). Når sønderjyder udtaler pronominet *jeg* som *æ* og københavnere siger *jai*, er det et eksempel på inter-individuel variation. Når Kim Larsens udtale af *cigaretter* i hans unge år var udpræget lavkøbenhavnsk med en kraftig forlængelse af vokalen *cigaraaaatter*, men senere i livet var tættere på rigsdansk udtale, er det et eksempel på intra-individuel variation. Men også det, at vi tilpasser og ændrer vores sprog fra situation til situation, er intra-individuel variation.

Sproglig variation har fra begyndelsen været sociolingvistikens *raison d'être*. Siden amerikaneren William Labov i 1960'erne og 1970'erne gennemførte sine banebrydende undersøgelser af arbejderklassens og sorte amerikaneres sprog, har sociolingvistikken været motiveret af ønsket om at inkludere den sproglige variation i beskrivelsen af sprogets struktur. Strukturalisternes skubben variationen ind i den kategori som benævnedes *parole*, adskilt fra systemet, *langue*, var en torn i øjet på talesprogsforskerne. Man var

optaget af spørgsmål som *hvordan kan sproglig variation forklares? Og hvordan kan sprogforandring forklares?* Og man ønskede at inkludere det faktum, at vi taler (de samme sprog) på forskellige måder, i en systematisk sprogbeskrivelse.

Sociolingvistikens tredje bølge

Penelope Eckert er en af Labovs arvtagere og har udviklet det, der benævnes »den tredje bølge« inden for sociolingvistikken. Min egen forskning ligger inden for denne del af forskningstraditionen, som er kendetegnet ved brugen af etnografisk metode. Ved at studere sprogbrugerne i deres hverdag, på arbejde, i skole, blandt venner og familie søger man at få indsigt i den sproglige variations helt lokale sociale betydninger. I denne forskningstradition er erkendelsesinteressen hovedsageligt drevet af spørgsmålene: *Hvordan hænger sproglig variation sammen med social betydning? Og hvordan skabes social betydning i og med sproglig variation?* Fra sociolingvistikken henter jeg altså den grundlæggende forståelse, at sprog, og ikke mindst sproglig variation, er en helt central del af vores sociale liv. For eksempel sådan forstået, at et sprogræk hos et individ af omgivelserne kan opfattes som feminint, affekteret, ungt, sjusket og så videre. I dette perspektiv forstås sprog også som noget, der er med til at skabe vores identiteter og positioner i verden, frem for blot at afspejle dem.

Dialektforskningen

Men jeg har også en faglig fod plantet i dialektforskningen. Fra dialektforskningen ved jeg, at sprogbrug altid er situeret i tid og rum. Her henter jeg den grundlæggende forståelse af alle fænomeners historiske og stedlige indlejring. Sprog og sprogbrugere har altid en historie. Og sprog og identitet skabes altid et STED.

For dialektforskningen har det geografiske sted, typisk på landet uden for de større byer, været udgangspunktet, når sproglige forskelle mellem mennesker skulle beskrives. Men steder skal afgrænses, og der skal udvælges et udsnit af stedets befolkning for at det praktisk kan lade sig gøre at gennemføre en systematisk undersøgelse af talesprog. Vores udvalg og fravalg af mennesker i vores undersøgelser er med til at forme vores resultater. Hvis vi kun beskriver sproget hos midaldrende indfødte mænd og kvinder, som aldrig har boet andre steder end i samme landsby, mister vi indsigt i en meget stor del af befolkningens talesprog. Som empirisk forsker er man nødt til at reflektere over sine valg og fravalg, og udvælgelsen er tæt forbundet med synet på »sted«, dvs. den stedlige ramme, der danner konteksten for vores undersøgelser.

Byen og praksisfællesskabet

I dansk dialektforskning var byen i mange år et ikke-sted. Byen var aldeles uinteressant sammenlignet med landet, hvor alle de »autentiske« dialekttalere boede. Det ændrede Frans Gregeresen og Inge Lise Pedersen på i 1980'erne.

ne, da de projekterede og gennemførte den første store sociolingvistiske undersøgelse af talesproget i København, nærmere bestemt Nyboder. Deres arbejde var en stor fornyelse i dansk talesprogsforskning i og med det systematiske fokus på arbejder- og middelklassernes sprog og variation i forhold til hinanden. Samtidig var projektet vokset ud af dialektforskningen, i den forstand at man videreførte IND-FØDTHED som kriterium for udvælgelse af sprogbrugere. Indfødte københavnere, som ikke havde boet andre steder end i netop København, ansås for at være de repræsentative talere af autentisk københavnsk. Dette var helt i tråd med Labov-traditionen og teorien om *the vernacular*, dvs. det først tilegnede sprog eller dialekt, som man havde lært sig tidligt i livet.

Nyboderprojektet lagde fundamentet for de mange senere undersøgelser af talesproget i København. De nye spørgsmål og nye måder at sortere i byens mangfoldighed på byggede videre på erfaringer og resultater fra netop dette projekt. Og det gav den næste generation af yngre sociolingvister med interesse for talesproget i København noget at identificere sig i forhold til. I min ph.d.-undersøgelse af sproget blandt unge på Nørrebro var jeg noget kritisk over for netop Nyboderprojektet. Jeg var ikke helt tilfreds med et udvalg af københavnere, som sorterede 71% af beboerne fra, fordi de ikke var født og opvokset på det samme sted. Jeg ville endvidere have de (på det tidspunkt) såkaldt tosprogedes stemmer med i beskrivelsen af det kø-

benhavnske talesprog i et samlet billede af alle københavnere uanset herkomst.

Fra Jean Lave & Etienne Wenger, Eckert og sociolingvistikens tredje bølge hentede jeg derfor teorien om PRAKSISFÆLLESKABET som en ny og alternativ måde at skære kagen på. For at sprogbrugere kan knytte social betydning til sproglig variation, må der være en grad af fælles normer og kultur og sproglig udveksling. De sprogbrugere, der undersøges, må derfor på en eller anden måde indgå i nogle fælles praksisser over tid. Det kunne praksisfællesskabet tage højde for. Et praksisfællesskab er organiseret omkring en eller flere fælles aktiviteter, som en gruppe mennesker engagerer sig i. Og gennem deres engagement udvikles et fælles repertoire af sociale normer og betydninger. De sprogbrugere, der deltager i praksisfællesskabet, inkluderes i undersøgelsen, uanset om de er født i byen eller et andet sted, eller om de har tilegnet sig dansk tidligt eller sent i livet.

Med praksisfællesskabet sker der altså en bevægelse fra at udvælge og anse sprogbrugere som repræsentanter for et sted til at betragte informanter som deltagere og medskabere af sproglige praksisser uanset herkomst. Det afgørende var det aktivitetsbaserede fællesskab.

Studier af sproglig variation i praksisfællesskabet viste blandt andet, at identiteter er lokalt forankrede og forhandlede. Der er ikke noget et-til-et-forhold mellem en bestemt sprogbrug – for eksempel multietnisk ungdoms-

stil – og social kategori, som etnicitet eller køn. Det er for eksempel ikke alle med minoritetsbaggrund, der bruger ord fra arabisk og tyrkisk (for eksempel *wallah* (forstærkende) og *para* »penge«), mens der er unge med dansk-etnisk baggrund, der optager sådanne ord i deres dagligsprog. Ord som *wallah* og *para*, men også udtaler og grammatiske variationer, indgår i praksisfællesskaberne som en mulighed, en sproglig ressource, som tilskrives sociale betydninger alt efter den lokale sammenhæng.

Mobilitet og sted

Efter en række undersøgelser af sproget i københavnske praksisfællesskaber opstod andre og nye spørgsmål, som gjorde det nødvendigt at overveje vores sortering – eller snit – i virkeligheden igen.

Praksisfællesskaber er også knyttet til steder og løser ikke problemet ved sociolingvistikens arv fra dialektforskningen. Vi ser derfor i disse år en tendens til større fokus på sprogmøder i byen – interaktioner og midlertidige fællesskaber. Den store udfordring er stadig, hvordan vi metodisk og teoretisk får indarbejdet det faktum, at vi mennesker bevæger os – ind og ud af byen, på tværs af steder og sprogfællesskaber. Med andre ord diskuteres det, hvordan mobilitet inkorporeres i vores sorteringer.

Parallelt med de mere metodologiske overvejelser om, hvordan vi skærer kagen og vælger, hvilke stemmer der henholdsvis in- og ekskluderes af vores sprogbeskrivelser, har sociolingvister

også udviklet nye teorier og begreber til at undersøge den komplekse sproglige virkelighed. Til beskrivelsen af talesproglige praksisser har jeg gennem min forskning arbejdet med flere forskellige begreber, såsom MULTIETNOLEKT, CROSSING og SPROGNING. Og også STILISTISK PRAKSIS og INDEKSIALITET. Men i det følgende vil jeg ikke så meget fokusere på begrebsliggørelsen af sproglig variation som af »sted«. Sammen med gode kollegaer på Center for dialektforskning satte vi os i LaPUR-projektet (*Language and Place in Urban and Rural Denmark*) for at udfordre og udvikle dialektforskningens og sociolingvistikens brug af stedsbegrebet, idet vi ønskede at undersøge »sted« som sociolingvistisk faktor i det 21. århundrede – i kontekst af globalisering, urbanisering og migration.

Målet var en empirisk baseret teoretisering af sprog og sted med udgangspunkt i to meget forskellige steder, landsbyen Bylderup i Sønderjylland og boligområdet Vollsrose i Odense. Her ville vi redegøre for status og brug af dels dialekt i traditionel forstand og dels multietnisk ungdomsstil.

Blandt vores konklusioner var, at der var stor variation blandt sprogbrugerne begge steder. Der viste sig at være mønstre og system i brugen af sprogtræk, der kunne knyttes til henholdsvis traditionel dialekt (sønderjysk og fynsk), multietnisk ungdomsstil i Vollsrose på den ene side og standarddansk på den anden. Vi fandt, at deltagere havde meget forskellige individuelle mobilitetshistorier, og at deres forskellige grader af »tilknytning« til

stederne faktisk betød noget for brugen af de lokale sprogræk. Det undersøgte vi blandt andet med et indeks for lokal tilknytning (*index of local attachment*) – som i høj grad er udviklet og operationaliseret af Malene Monka. Vi fandt, at der var sammenhænge mellem brugen af lokale dialekttræk og graden af tilknytning i Bylderup, men denne sammenhæng var ikke tydelig i Vollsmose. I Vollsmose fandt vi til gengæld, at deltagernes individuelle mobilitetshistorier havde indflydelse på, i hvor høj grad de skiftede mellem standarddansk og multietnisk ungdomsstil i forskellige situationer, dvs. deres stilskiftepraksisser.

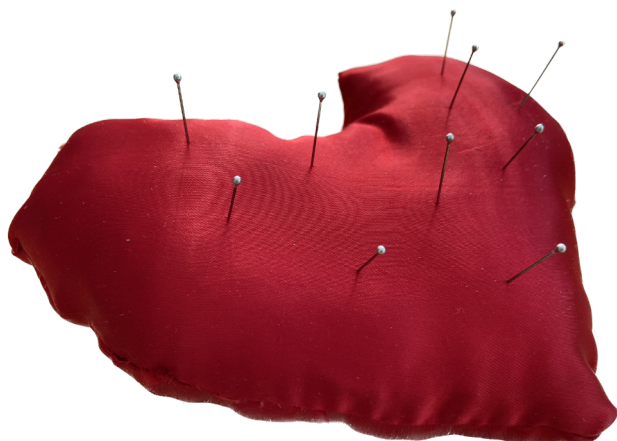
Teoretisering af sted i sociodialektologi

Undersøgelser som LaPUR-projektet viser, at tilknytning og mobilitet er faktorer, der spiller afgørende ind på menneskers eksponering for og adgang til de sproglige ressourcer i forskellige fællesskaber. Men sociolingvistikken og dialektforskningen mangler en teo-

retisering og begrebsliggørelse af »sted«, som kan rumme både tilknytning og mobilitet.

I den sammenhæng kan vi hente inspiration fra dem, der har tænkt meget over »sted« og i meget længere tid, end vi sociolingvister har, nemlig human-geograferne. I mit arbejde med »sted« er jeg i særlig grad inspireret af den britiske geograf og filosof Doreen Massey. Vi kan bruge hendes begreber for stedets SAMTIDIGHED og MULTIPLICITET i vores arbejde med sprog og sted. Det er komplekst og vanskeligt at skrive kort, men her er et forsøg: Vi kan bruge metaforerne »patchworktæppe« og »nålepude« til at illustrere, hvad det er, samtidighed og multiplicitet kan hjælpe os til at begribe. Man kan sige, at dialektforskningens traditionelle forståelse af »sted« er lige som et patchworktæppe af den slags, der består af en masse sammensyede stoffelter i forskellige farver. Tæppet ligger lige som landskabet, geografien fladt og horisontalt for vores fødder. I dette ganske traditionelle perspektiv på sted og geografi er hvert sted et felt i tæppet med egne dialekter, ritualer, kulturer og så videre. Men mobilitet og tilknytning over tid, individernes mangeartede livshistorier og -baner er ude af billedet. De er implicite eller ligefrem usynlige.

Nålepuden illustrerer et alternativt perspektiv. I Mas-

Figur 1. Nålepude.
Foto: Redaktionen.

seys forståelse er sted – eller rettere »rum« (*space*) – illustreret ved puden, karakteriseret ved en hel masse baner (*trajectories*) illustreret ved nålene. De punkter, hvor nålene møder puden, kan paralleliseres med det, som Ron Scollon har kaldt et »nexus of practice« – det situerede mødepunkt i tid og rum. For Massey er sted en dimension, ligesom tid, som bliver til i og med vores – os menneskers – aktiviteter og organisering af den. Sted er dermed en her-og-nu-gennemskæring af sprogbrugernes utallige historier (eller *trajectories*). Vi har alle forskellige erfaringer med mobilitet og tilknytning, som har indflydelse på den konkrete sprogbrug på et givent sted og tidspunkt. Det er kort fortalt det, der menes med stedets samtidighed og multiplicitet. Pointen er, at vi skal have stedernes og individernes historie med, når vi vil beskrive og forstå sproglig variation, herunder det, vi kalder dialekter. Alt dette har metodiske konsekvenser og kræver kombinationer af forskellige metoder. Det kunne for eksempel være etnografi, inddragelse af historiske kilder, mobilitetsanalyser m.m. Jeg synes, vi kom et stykke af vejen i LaPUR-projektet.

Mobilitet og tilknytning til steder og til andre mennesker og grupper af mennesker er også centralt i vores nye projekt *Speaking Up* om sprog og social mobilitet. Her skal vi blandt andet undersøge, hvordan det at tale en lokal dialekt, multietnisk ungdomsstil eller med udenlandsk accent indvirker på unge menneskers sociale mobilitet. Sprog spiller ind på og hænger sammen med unges livsbaner, deres ud-

dannelsesvalg, hvor de kommer fra og skal hen. Sociodialektologien kan netop med sin kombination af indsigter og metoder fra sociolingvistikken og dialektforskningens fornemmelse for stedernes historie og kulturer skabe nye indsigter i hvordan mobilitet, sprog, mennesker og steder spiller sammen. Sprog hænger ikke fast på steder, men er i og mellem mennesker. I vores globaliserede tid er vi mobile og flytter os gennem livet rundt i verden samtidig med, at vi knytter os til steder og skaber vores identiteter gennem de steder, vi bebor og besøger. Sociodialektologiens fremtidige udfordringer består blandt andet i at beskrive og teoretisere den sproglige variation i dette lys.

*Pia Quist,
professor, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab
Københavns Universitet*

■ *Velkommen i Mål og Mæle!*

Om mundhuleborgere og andre sære væsener

Da jeg første gang hørte om *mundhuleborgerne*, blev jeg en smule perpleks.

Der var tale om en bekendts bekendt, som arbejdede med denne species. Jeg forestillede mig noget i retning af Thorbjørn Egners *Karius og Baktus*, altså nogle gnomer, der bor i folks mund, og som med hakke og skovl og spade indretter sig i tænderne med fine balkoner og det hele og på snylteragtig vis tager for sig af indkommende godter. Eller også var der måske tale om en nyoversættelse af *Hulebjørnens Klan*: Kanske klanmedlemmerne i højere grad er begyndt at bruge mund, og forfatteren har opdateret romanerne sprogligt.

Men nogle gange er sproget mere interessant end virkeligheden, og det viste sig, at vedkommende bekendtes bekendte hverken var tandlæge eller mikrozoolog, men derimod en ganske almindelig audiologopæd (jf. *Mål og Mæle* 34:3 side 12–16), som hjælper mennesker med mundhuleskader eller -deformationer, fx i form af læbeganespalte eller sår/arvæv efter en kræftbehandling, med at mildne deres heraf følgende talevanskeligheder. Mundhulen er jo lokation for nogle af de allervigtigste artikulationssteder. Så mundhuleborgere er altså personer, som modtager hjælp til at håndtere en med-

født eller erhvervet skade i mundhulen sprogligt.

Jeg ved ikke, om De kan se kamikken for bare politisk korrekthed og velvilje. Ellers kan jeg: Ironien er jo, at man med fine erstattende eufemismer som *borger*, *tosproget*, *indsat* og *vertikalt* hhv. *horisontalt udfordrede* (børn og døde) og anden newspeak gøder jorden for ordmonstre.

Er *mundhuleborger* da ikke en enlig svale? Ingenlunde. Man finder skam også *lungeborgere*, *hjerterborgere*, *rygborgere* og endda *øre-* og *hjernebørn*. Børn er som bekendt (endnu) ikke borgere. Er det kønt sprog? Ikke hvis De spørger mig. Og dog: Der er noget helt Kviumsk eller Heerupsk surrealistisk over dem (for en gangs skyld i ordets oprindelige, og ikke i følelsesmæssig forstand). Det er en slags afvigelsens æstetik. Personligt er jeg ud fra samme logik *hjerne-* og *øreborger*, men kald mig for guds skyld bare parkinsonist, invalid og tunghør. Det er så dejligt friskt, ligefremt og naturligt. Vi er alle mundhuleborgere for Vorherre.

Baggrunden for og princippet bag denne orddannelsestype er følgende: Nogen ønsker i den bedste mening at gøre en sproglig indsats for en lidende samfundsgruppe. En billig løsning er at alle bliver omtalt med en slags respekt: Så med et snuptag indføres en sprog-

politik, der pålægger alt offentligt pleje- og andet personale at kalde fattiglemmer, invalider og døende for borgere. Og væk er ondet. Det skal nok hjælpe på de sørgelige tilstande rundt omkring på plejehjem, psykiatriske anstalter og sygehuse, hvor rengøring og omsorg er en udpræget mangelvare. Når så denne kompenserende sprogpoltiske ensretning af de offentligt ansatte er gennemført, begynder der at opstå von Trierske sprækker i regimet: Enten er det ikke tilstrækkeligt præcist med borgeriet, eller også udvikler der sig en civil modstand mod det, og vi får disse sproglige gevækster, som på en måde latterliggør hele projektet med at pakke det afvigende, patologiske og døende væk bag ligemagende feel good-ord.

En *X-borger* er altså en oprørsorddannelse, der pibler frem ligesom andre modstandsord som *værnemager*, *hipo-svin*, *fascist-lakaj* etc. Det er en metonymisk konstruktion, hvor førsteleddet nærmest står og griner ad det anonymiserende sidsteled: Du ER sgu

dit handicap/din diagnose/din afvigelse. Metonymien består i, at *X'et*, jokerpladsen (*joker* er her ikke tilfældigt valgt), udfyldes med den kropsdel, der er syg, afvigende, generende eller bare dårligt kørende. Del for helhed. Du er hvad du fejler: en subtil hævn over for søget på sprogligt korstog og anonymisering i godhedens navn.

Jeg venter nu i spænding på oprørske neologismer som *knogleborgere* (personer med osteporose), *tandborgere* (folk med tandpine eller andre dentale lidelser), *muskelpborgere* (mennesker med muskelsvind), *hårborgere* (skaldede eller gråhårede, husk at førsteleddet bare betyder: »en kropsdel der ikke er som ønsket«). Især ser jeg frem til *nakkeborgere* (piskesmældsramte) og *øjenborgerhund* (førerhund).

Blå blok må gnide sig i hænderne over denne sproglige borgerliggørelse af navnlig de mennesker, der delvist er henvist til hjælp: Tænk på Liberal Alliances smarte valgkampagne ved folketingsvalget i 2022, hvor udsagn som »Du er svag« med et bogstaveligt penestrøg var blevet ændret til »Du er stærk«. Du er IKKE patient eller social klient, du er borger! Du har ikke et sygesikringsbevis, men et SUNDHEDSKORT. Og en rocker er et andet ord for en motorcykelentusiast. Og krigen i Ukraine er en særlig militær operation. Og ukrainerne er nazister, navnlig de jødiske. Og Den Hvide Vulkan vasker hvidt hele dagen. (Tak til *Røde Mor*). Og sproget er et taknemmeligt redskab.

KF

Figur 1. Hjerneborger. Illustration: Wikimedia Commons.

Sprogviden: Astronomi

1. Hvordan klassificeres Pluto i dag? (a) som den yderste planet i Solsystemet; (b) som en asteroide; (c) som en komet; (d) som en exoplanet; (e) som en dværgplanet; (f) som en drabant; (g) som et gadekryds?
2. Hvad betegner vi en enkelt rotation af Jorden om sin egen akse med et dagligsprogligt ord som?
3. Hvorfor kalder man et sort hul for et hul? Er det et hul?
4. Hvad er forskellen mellem en stjerne, en sol og en stjernesol?
5. Hvad hedder *Supermans* hjemplanet?
6. Kan man sejle i *Stilhedens Hav*? Begrund!
7. Står solen op om morgenen?
8. Hvad er forskellen på en astronaut, en kosmonaut, en astrolog og en astronom?
9. Hvad har bandet *Queen*, den romerske gud for handel, et termometer samt en illegal radiosender til søs til fælles med et astronomisk fænomen i vort solsystem?
10. Hvad kaldte Tycho Brahe den supernova, han observerede, og som officielt hedder SN 1572? Og hvad er problematisk ved det navn, han brugte?
  11. Kan man mødes på *Cassiopeia*?
  12. Hvad har menstruation, mandag, en skaldet isse, en ikonisk Michael Jacksons dans og en eller flere bare numser, der vises i despekt for nogen, til fælles?
  13. Hvad kaldes *Urs Maior* også? (2 muligheder)
  14. På hvilken planet er der noget, der hedder *Forlæns* og *Baglæns*?
  15. Hvad kalder man på dansk begrebet *orbit*?

Fuldmåne. Foto: NASA
via Wikimedia Commons.